

П. М. Сас

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА XVI СТ. СТ. ОРІХОВСЬКОГО

Висвітлюються погляди українського латиномовного письменника XVI ст. Станіслава Оріховського на людину та її призначення у світі. Визначаються характерні для творчості письменника морально-етичні засади ренесансного ідеалу людини, а також його взаємозв'язок з ідеологією панівного класу.

В останні роки помітно зріс науковий інтерес до історико-культурних проблем Відродження на східнослов'янських землях, у тому числі й на Україні. Завдячуючи насамперед розвідкам літературознавців та філософів, зроблено певний внесок у вивчення багатьох питань цієї проблематики¹. Разом з тим у дослідників попереду ще багато роботи, в першу чергу по з'ясуванню сутності понять «середньовіччя» і «Відродження» на Україні, визначенню співвідношення та міри впливу на менталітет феодального суспільства ренесансного гуманістичного світогляду, реформаційних ідей і традиційних середньовічних поглядів. В такому контексті непересічний інтерес становить творчість українського латиномовного письменника XVI ст. Станіслава Оріховського.

Характерні для ренесансного гуманізму світоглядні засади і погляди на людину та її призначення у світі, в центрі яких був інтерес до зем-

них цінностей, творчого начала в людині й засобів досягнення нею індивідуальної слави, що робила безсмертною особистість, вперше стають більш-менш помітною реалією духовного життя України в другій половині XV — на початку XVI ст. Йдеться про творчий доробок поетів Юрія Дрогобича (бл. 1450 — 1494) та Павла Русина із Кросна (бл. 1470 — 1517), які, опираючись на ґрунт української і польської культур, репрезентували новолатинську поезію.

Зокрема, в ідейній канві «Елегії на честь Йоанна Вислоцького, шанувальника муз, гідного хвали учня», що належала перу Павла Русина, помітні ренесансний антропоцентризм й тенденція до індивідуалізації етики. Увага автора прикута до людини й можливостей досягнення нею особистої слави. Полеми для здобуття цієї слави були, на його думку, не традиційні лицарські заняття, а поезія, що дозволяла митцю завоювати всезагальне визнання й гордо піднятися над «натовпом». Спираючись на античну спадщину як на зразок неперевершеної майстерності, Павло Русин писав:

«Сам Аполлон плектровладний дає тобі ліру коштовну
Сам же він в руку твою плектр укладає грімкий...
Тож розвивай свій почин, озивайся на поклик священний,
Всім пориванням святим віжки вільніш попусти —
Й ставши на взгір'ї крутім, зневажатимеш люд, що в низинах
Бесіди вбогі снує все про марниці свої.
Бо ж глибиною чуття природа тебе наділила
Й мову добірну твою з медом пахучим ріднить»².

Новолатинську літературу України і Польщі не можна уявити без постаті Станіслава Роксолана-Оріховського (1513 — 1566). За глибиною ренесансного осмислення проблем людини і суспільства, жанровим розмаїттям й художньою досконалістю його твори є блискучим зразком гуманістичної думки XVI ст. Він зажив слави ще за життя. Його сучасник Якуб Горський, який писав передмову до «Химери» Оріховського (1562), порівнював автора з Цицероном і Демосфеном³. Високо цінував Оріховського як письменника і мислителя відомий польський історик Мартин Кромер. В одному з листів до Оріховського він писав про його європейське визнання. Кромер підкреслював, що освічений читач Італії, Іспанії, Франції та Німеччини «підносить до неба» властиві Оріховському «дотепність, красномовство та вченість»⁴. Народився Оріховський в с. Оріховці, яке належало до Перемишлянської єпархії Руського воєводства, в сім'ї окатоличеного українського шляхтича Станіслава Оріховського. Його матір'ю була шляхтянка Ядвіга Баранецька, дочка православного священника. Як згадував Оріховський (у листі до Яна Франціска Коммендоні від 10 грудня 1564 р.), навчатись він почав у школі нижчого ступеня в Перемишлі, де здобував «початки письма і всіляких наук, відповідних хлоп'ячим літам», вже тоді відзначаючись «швидким розумом і доброю пам'яттю»⁵.

1526 р. Оріховський продовжив освіту, навчаючись певний час у

Краківському університеті, потім у Відні у відомого гуманіста О. Брассікана. 1526 р., перебуваючи у Віттенберзі, він потрапив під вплив основоположника однієї з течій протестантизму Мартіна Лютера та його соратника Філіппа Меланхтона. Згодом він відбув до Італії, де навчався в Болонському й Падуанському університетах. Мешкаючи кілька років у Римі, Оріховський спілкувався з кардиналами Фарнезе, Контаріні і Гуніччі, котрі чимало робили для «ліпшого спрямування» його думок, добиваючись щоб їх підопічний «зрікся шаленства Лютера»⁶.

1543 р. Оріховський вже назавжди повернувся на батьківщину й оселився в своєму родовому маєтку. Під тиском обставин, супроти власної волі він змушений був прийняти сан священника, заявивши, однак, при цьому, що «прийде час і оце моє капланство, до якого тягнуть силою, принесе шкоду не тільки мені і родичам, але навіть королівству, бо, як свідчить найбільший філософ, нічого не може бути тривалим, що ґрунтується на примусі»⁷.

Оріховський глибоко усвідомлював свої історичні корені. Його духовний світ був збагачений західноєвропейською гуманістичною освітою та польською культурою, його світогляд формувався під впливом реформаційних вчень і традиційного католицизму. Разом з тим ідейний, конфесійний і культурний впливи на Оріховського як мислителя не означали, що в одному випадку він виступав виключно як гуманіст, у другому — як лютеранин, а ще в іншому — як католик. На всіх етапах формування творчої особистості Оріховському були властиві цілісність натури й усвідомлення себе українцем (русином). Як зауважував І. М. Голеніщев-Кутузов, конфесійний принцип підходу до вивчення культури східних слов'ян довів свою неспроможність, оскільки при ньому ігнорується самосвідомість українських і білоруських письменників XVI ст., що писали латинською мовою. Мірилом визначення етнічної належності людини, вважав він, є не віросповідання, яке в ті часи змінювали іноді по кілька разів (наприклад, Мелетій Смотрицький та Іпатій Потій), а самосвідомість⁸.

Слушною видається також думка Д. С. Наливайка про те, що належність до культури України латиномовного письменника Оріховського засвідчують зміст і загальна спрямованість його творів, у яких він виступає на захист України, виявляє інтерес до її історії та симпатизує православної релігії. Недарма твори Оріховського цитували у своїх працях українські письменники-полемісти Христофор Філалет і Захарія Копистенський. Суттєвим є і те, що Оріховський здобув блискучу освіту в університетах Німеччини та Італії, а отже, як мислитель формувався під впливом західноєвропейського гуманізму. Тому некоректно вважати його виключно польським письменником, як роблять це деякі польські дослідники⁹.

Однак не слід забувати, що Оріховський усвідомлював себе також підданим польського короля. Його політичним ідеалом було Польське королівство, або так звана Польська політія, в якій письменник вбачав

найбільш довершену форму політичного і державного устрою. Як складову частину цієї «політії» письменник розглядав і населення українських земель Польщі (культурно-історична самобутність українців (русинів) як окремого народу в нього не викликала сумніву). «Але воїстину вся Русь, — де живе стільки різних людей, що дуже між собою різняться звичаями і обрядами, — стала одним цілим завдяки предивному правлінню короля польського», — писав він у листі до Яна Коммендоні від 10 грудня 1564 р.¹⁰ Входження цього населення до Польського королівства для Оріховського означало не втрату ним етнічного обличчя, а прилучення його до «доброго життя» (суб'єктом Польської політії він вважав лише представників панівного класу). В руслі цієї концепції були також його думки про необхідність унії Польщі й Великого князівства Литовського, що, на його погляд, принесло б справжню свободу останньому¹¹.

Залишаючись українцем за етнічною самосвідомістю, маючи ґрунтовну гуманістичну освіту й сповідуючи ідеал шляхетської республіки, Оріховський обстоював погляди, які були близькими як українському, так і польському шляхетству. У своїх творах він осмислював конкретні реалії суспільного буття на Україні й у Польщі, що зумовлювались різними чинниками, в тому числі елементами рецепції ренесансного світогляду на місцевому ґрунті. Тобто існують підстави для того, щоб вбачати у творчості Оріховського спільне надбання української і польської літератури та суспільної думки XVI ст.

За ідейною спрямованістю творчість Оріховського умовно можна поділити на два періоди. Перший з них припадає на 40 — 50-ті роки, коли вийшли у світ такі його твори, як «Відступництво Риму», «Про целібат», «Напучення королю польському Сигізмунду-Августу», «Про турецьку загрозу», «Хрещення у русинів», «Розрив з Римом» та ін. У творах цих років Оріховський досить послідовно виступав проти папського абсолютизму й підкорення світської влади духовній. Він одним із перших у європейській філософській думці почав заперечувати божественне походження влади і держави¹².

Різно виступаючи проти догмата безшлюбності католицького духовенства і в усних проповідях, і в друкованих працях, Оріховський, за власним свідченням, «прилюдно вихваляв міркування Лютера супроти римського целібату й оголошував вищість шлюбу священників грецького обряду. Крім того, видав латиною промову, спрямовану проти целібату («Про целібат», 1547. — *Авт.*), де рекомендував капланам шлюби»¹³. Відстоюючи свої переконання, він не зупинився перед тим, щоб кинути виклик самому папі римському. В його листі (1551) до папи Юлія III є такі рядки: «Ти мене засудиш, але король не приведе до виконання вирок, тому що це забороняють закони. Шляхта стала за мене на петриковському сеймі, вона й нині мене захистить. Не думай, що ти маєш справу з італійцем, твоїм підданом: я — русин, шляхтич польський»¹⁴.

Гострій критиці Оріховський піддавав польське духовенство, яке

дбало не про дотримання норм християнської моралі, а «про свої сімейні справи, про панування, сіяння чварів і неробство». Такі люди, які пробралися на церковні посади, за його словами, «є вовками найжадібнішими»¹⁵. Оріховський цілком однозначно обстоював примат світської влади над духовною. Він ставив у залежність від волі короля наявність у Польщі «добрих» примасів, яких би любили і з яких брали приклад прихожани. Королю, вважав він, належало з шанобою ставитися до єпископів, однак пильно слідкувати за тим, «щоб маєстат єпископів ні в якому разі не дорівнював... королівській гідності»¹⁶.

Другий період творчості Оріховського визначають трактати, написані ним у 60-ті роки: «Діалог, або розмова щодо езекуції Польської Корони», «Химера», «Квінкункс, тобто зразок Польської Корони», «Політія Королівства Польського». З одного боку, ці твори засвідчили переорієнтацію політичних поглядів автора (визнання ним верховенства папи римського й вищості духовної влади над світською), а з другого — показали сталість і силу його гуманістичних переконань. Це слід мати на увазі при розгляді в подальшому уявлень Оріховського про сутність і призначення людини.

Оріховський поділяв гуманістичні погляди на природу людини, що стверджували цінність індивідуальності, реабілітували особисту гідність й возвеличували призначення людської істоти в світі. З позицій релігійного гуманізму він акцентував увагу на божественній природі людини, наділеної розумом і свободою волі. Ця родова, субстанційна ознака людини як вершини творіння проявляється, на його думку, у кожній особистості, котра має створену за подобою творця «пам'ятливу, вільну і розумну» вічну душу. Відповідно до цього головне призначення людини полягає в тому, щоб, спираючись на божественні задатки, досягти пізнання бога («аби з богом у трійці єдиним бути заодно») та вічного життя¹⁷. В такому контексті світогляд Оріховського був близьким до світогляду одного з гуманістів і найбільш крупної фігури суспільної думки Німеччини кінця XV — початку XVI ст. — Еразма Роттердамського, для якого одним із основних було питання про свободу волі. Еразм розглядав значення і роль свободи волі й активності людини не тільки в плані її індивідуального релігійного порятунку та морального удосконалення і розвитку, але й як реалізацію християнської ідеї в її універсалістському гуманістичному розумінні¹⁸.

Оріховський не заперечував значення земного блага, вважаючи, що кожен індивід спроможний досягнути «досконалого і достатнього» життя й забезпечити собі «щасливе і добре» існування в рамках наявного політичного устрою Польської держави — «політії». Він скептично відносився лише до людської діяльності (навіть спрямованої на добробочесність), якщо вона не мала на меті християнську ідею порятунку душі. Без віри для нього безплідними були моральні цноти й «тверезе, справедливе і законне» життя, втрачало сенс пізнання особою навколишнього світу і самопізнання. Адже, не пізнавши творця, людина

могла розраховувати лише на тимчасові, тлінні здобутки. Це все одно; що означало сьогодні «бути добрим та цнотливим і знати всі науки, і завдяки цьому зрозуміти всі земні і небесні речі, як відомі, так і приховані, і самого себе пізнати», а завтра померти і все чисто втратити¹⁹.

В освітленому вірою розумі Оріховський вбачав активне, творче начало. Завдяки розуму, доводив він, відбувався саморозвиток людини як духовної істоти, а також суспільства, що контрастувало з незмінним станом навколишньої природи. Кожен мислячий представник людського роду діставав можливість усвідомити вищий сенс свого буття й піднятися над «німими тваринами». Сила розуму людини, яка зміцнювалась освітою і добродієністю, дозволяла їй набути справді людських рис й позбутися «злості й тваринної грубості». Отже, у духовній сфері для індивіда існував вибір, скориставшись яким, він міг «модельювати» свою духовну сутність. Розглядаючи людський розум як інструмент у плані духовного порятунку, Оріховський надавав великого значення особистій добродієності, що було виявом індивідуалізації етичних поглядів мислителя. Порівнюючи божий дар — розум — з вогником каганця, Оріховський писав, що він освітлює людині дорогу до щастя лише тоді, коли вона усвідомила своє вище призначення й обрала правильні етичні орієнтири. В протилежному разі розум стає безплідним. Так само, як каганець даремно освітлює стіни тоді, коли господар спить, так і зорієнтований на тлінне розум ніколи не дасть людині прозріти²⁰.

Гуманістичне світобачення Оріховського проявлялося у його схиланні перед величчю наділеної розумом людини, яка пізнає свою божественну природу і навколишній світ. Для нього важливою і суттєвою була пізнавальна діяльність індивіда, що являла собою один із засобів його самовираження і утвердження особистої гідності. Жага пізнання штовхала людину на пошуки власної дороги до істини. Ця дорога, підкреслював Оріховський, на відміну від широкого шляху, второваного іншими, нагадує незнайому вузьку стежку. Щоб не заблукати на ній, недостатньо однієї віри. Потрібно ще заручитись надійним методом пізнання. Ним було, вважав Оріховський, вчення Арістотеля, яке «облагороджувало і гострило» розум. З огляду на це антична філософія могла добре прислужитися інтересам християнської церкви²¹.

З позицій християнської ортодоксії Оріховський писав, що всі помисли людини у земному житті мають спрямовуватись на досягнення «богомисленості» й найвищого благословенства. «Богомисленість» він трактував як трансцендентну сутність, яка є причиною власного буття і досконалості. Вона служить мірою всіх речей, поєднує внутрішню єдність і вічність, тобто є богом. Найвище благословенство для людини полягає у її сходженні до бога, що передбачає поєднання волі індивіда з волею ангельською і божою. Це означає не що інше, підкреслював Оріховський, як перебування в християнській єдності і спільності, головним носієм і вмістилищем яких є церква. Разом з тим письменник припускав можливість досягнення людиною вищого благословенства

на цьому світі. Найбільша вартість земного життя полягала для нього в тому, щоб кожен індивід в тій чи іншій мірі міг набути таких рис духовної досконалості, які його душа успадкує і після фізичної смерті. Отже, в земному бутті людині відкривалася перспектива пізнання вищого щастя. Такий погляд віддзеркалював фундаментальні засади ренесансного сприйняття земного життя як унікальної цінності, найвищого блага для людини. Це різко контрастувало з твердженням теологів про земний світ, якому відводилася роль «юдолі плачу». Щоправда, реабілітуючи реальну людину в навколишній природі, Оріховський не був до кінця послідовним. Він вважав, що земне благословенство індивіда поступалося мірою досконалості потойбічному так само, як поступається чистотою кольору біла тканина снігу ²².

В душі традиційних для гуманізму Відродження протиставлення особистості «натовпу» й презирливих оцінок «черні» ²³ Оріховський обстоював думку про те, що незнатні за походженням люди недостойні перебувати на державній службі. Це зумовлювалось причинами морального порядку. Адже «низьке» суспільне становище батьків свідчить, вважав він, про відсутність благородства у дітей. І навпаки, сини знаті дістають неоціненний скарб свободи — доблесть предків. Такі думки він обстоював у написаному 1548 р. творі «Напучення королю польському Сигізмунду-Августу», де, крім іншого, радив королю наближати до себе «можів знатних і народжених славними батьками: почасти тому, що вони є ніби колонами якимись твоєї держави, почасти ж, що інші мешканці королівства з діда-прадіда вже звикли дослухатись авторитету таких родин» ²⁴.

Разом з тим, розуміння Оріховським такої чесноти, як доблесть, не обмежувалось площиною ієрархічної підпорядкованості феодальних станів, через яку давалася оцінка моральної вартості індивіда. Доблесть як етична категорія в Оріховського була співзвучною поняттю особливої доброчесності — «віртус», яке існувало у європейській культурі доби Відродження і в якому сфокусувались морально-етичні засади ренесансного ідеалу людини. Автор «Напучення королю польському Сигізмунду-Августу» не абсолютизував суспільне значення знатності походження, хоча вона й була для нього своєрідним «знаком» добресті. Він виходив з того, що доблесть проявлялася в першу чергу завдяки особистим якостям людини, її таланту і через конкретні вчинки. Саме практична діяльність індивіда утверджувала ті його риси, які гуманістична думка вкладала в поняття віртус, зокрема доблесть, особисту гідність, шляхетність натури. З другого боку, ниці вчинки відсвічували нешляхетність людини. Завдяки свободі вибору етичного ідеалу навіть та людина, яка не могла похвалитися знатним походженням, але дотримувалась правил доброчесного і гідного «життя та звичаїв», заслуговувала на суспільне шанування ²⁵.

До тези про те, що особисті заслуги визначають доблесть людини, що вона сама кує свою долю, Оріховський повертався неодноразово. У більш пізній період його творчості в ідеалі віртус посилюється мотив

громадянського звучання, певною мірою долається станова обмеженість етики автора. В «Діалозі, або розмові щодо екзекуції Польської Корони» Оріховський акцентує увагу на гідних наслідування вчинках в ім'я загального блага батьківщини. Гідними людьми є ті, вважає він, хто справами довів відданість інтересам Речі Посполитої. З цієї точки зору несуттєво, «чи хлоп, чи шляхтич, чи ремісник, чи королевич їй допоміг або доблесно чи з пожитком їй послужив». Суспільне визнання, на думку письменника, приходять до людини з достойним вчинком, а не через родовитість та герб²⁶. Підтвердження своїм поглядам Оріховський шукав в основному ідейному джерелі ренесансної думки — античній спадщині. Звертаючись до постаті відомого давньоримського оратора і письменника Цицерона, він пояснював його гучну славу не походженням, а силою таланту. Власне завдяки розуму Цицерон здобув історичне безсмертя. «Великий Рим загинув, а Цицерон римський зостався, — писав Оріховський, — стоїть і стояти буде до кінця цього світу завдяки своїм здібностям»²⁷.

Оріховський бачив лише дві сфери суспільного життя, де людина могла обезсмертити себе славою. Насамперед, це інтелектуальна, духовна діяльність. Оратор, мислитель — «мудрий язик», — як правило, проявляли себе у мирний час. Ще одним поприщем для здобуття слави, вважав він, було традиційне для менталітету епохи поле військової доблесті²⁸. Як гуманіст Оріховський зосереджував велику увагу на інтелектуальній діяльності людини, яка, на його думку, являла вельми надійний шлях до особистої слави. Йому імпонували такі форми суспільно-політичного життя, в яких «панував розум». Подібний ідеал Оріховський вбачав у практиці роботи Тридентського собору. Для нього суть важливим було те, що там «не питають, якого ти роду або герба, але [питають] якого ти розуму?». Завдяки цьому навіть діти простих людей, які відзначалися світлим розумом, нітрохи не поступалися честю і гідністю присутнім там королівським синам. Гордість за свою країну в Оріховського викликав приклад єпископа і кардинала Станіслава Гозія, поляка за походженням, який, хоч і не народився в королівському палаці або хоромах вельможі, завдяки блискучим здібностям зажив світової слави. Наділена талантом оратора і письменника людина в найбільшій мірі репрезентує славу свого народу. Віддаючи належне Гозію (а в більш широкому розумінні — виголошуючи панегірик на честь людського розуму), Оріховський писав, що «йому нині королі і цезарі кланяються; на нього із захопленням дивиться увесь світ, слухаючи і читаючи листи високого розуму і наук його; звідси польський народ перед усім світом таку честь і славу має... Не дали нам німці, волохи, іспанці і французи, не дає Англія, Шотландія, Данія, Богемія, Греція другого чоловіка, рівного нашому поляку Гозію розумом, а до того ж особливим пером наділеним»²⁹.

Як зазначалося, Оріховський виступав поборником шляхетської доблесті, що випливала з «природженої вольності» і проявлялася на полі битви. У його гуманістичному сприйнятті поняття військової до-

блесті гармонійно поєднувало облагороджений чеснотами розум вільної людини з силою й твердістю її духу. «Як неволя думку людини тлумить, зводить, гасить, що також мусить відбитися на людському обличчі, — писав він, — так ... вольність множить в людині думку, підносить серце, робить веселим лице, сміливим око, робить догідною зовнішність»³⁰.

Виявлення доблесті в бойовій обстановці означало, за його переконанням, і публічне засвідчення власної гідності, і ревність у сповідуванні спільного для всіх ідеалу свободи, і вірність королю. В такому контексті на перший план виступало діяльне, активне начало в людині, а не її суспільне становище й місце у становій ієрархії. Симптоматично у цьому зв'язку, що Оріховський писав не тільки про доблесть польської шляхти, а й про військову звитягу українських козаків, яку вони засвідчили у боротьбі проти турецько-татарської агресії. Змальовуючи одну з таких битв, яка мала місце під Сокалем, він героїзував поведінку в бою шляхтича Фрідріха Гербурта, а також «мужніх козаків, котрі з ним були об'єдналися» й безстрашно стримували натиск татарського війська. В розробці цього сюжету помітно відобразились риси гуманістичної рецепції класичної спадщини, наявної у творчості Оріховського. Так, він порівнював подвиг Гербурта та козацького загону з подвигом спартанського царя Леоніда під Фермопілами, який зі жменькою воїнів заступив дорогу війську перського царя Ксеркса (480 р. до н. е.). Що ж до основних мотивів подвигу шляхтича-героя, то, на думку письменника, він виконував лицарський обов'язок, заплативши при цьому за «честь свого короля, свою поштивість і вольність Королівства Польського своєю кров'ю і смертю»³¹. Знову звертаючись до античності як взірця, гідного наслідування, Оріховський ставить риторичне питання: «Хіба не заслужив той Гербурт з Фулштина зі своєю дружиною надгробного надпису, подібного до того славетного, якого мав від спартанців Леонід з Лакедемон?

Dic hospes, Spartaе, nos te hic vidisse jacentes,

*Dum santis patriae legibus absequimur»*³²

(«Скажи, чужинцю, Спарті, що нас тут побачив полеглими, коли діяли за святими законами батьківщини»).

Елементи ренесансного осмислення феномена людини поєднувалися в Оріховського з тими засадами середньовічного світогляду, що впливали з традиційної екзегези Святого письма. Зокрема, свідченням цього є те, що він вдався до пророцтва як методу тлумачення історичних подій і суспільних явищ. Наприклад, в його оцінці певне утиснення прерогатив папи римського й гнєзненського архієпископа по відношенню до польського короля означало переддень страшної божої кари, яка нависла над Польським королівством. У зв'язку з цим Оріховський віщував, що Польщу затопить хвиля розбійництва й насильства, безчестя жінок, грабунку костьолів, вбивств священників, розгрому родинних вогнищ, внутрішніх

міжусобиць і злочинів, що призведе до загального спустошення країни. Апофеозом нещастя стане «корона польська, яка плаватиме у власній домовій крові»³³. Прямим свідченням занепаду, який «на королівство з усіх боків іде», був насамперед турецький султан — «вавілонський король», що виступав у ролі «божого мітли», занесеної над грішними людьми. Характерно, що при зображенні «знаків» божого гніву, який вже почав падати на Польське королівство, певною мірою проявилась етнічна свідомість Оріховського. Так, маючи військову звитягу українських козаків за благо для Польської держави, він розцінював їх невдачі як прямий доказ невідворотності грізних випробувань для Польщі. На підтвердження цієї думки Оріховський звертався до факту загибелі відомого козацького ватажка Дмитра Вишневецького, смерть якого порівнював з подвигом святого мученика. «Минулої осені Дмитро Вишневецький з головними козаками з Волині у волохах загинув, — писав він, — його в Константинополі цар Сулейман дав постріляти, як св. Севастяна, підвісивши на крюці»³⁴.

Незважаючи на подібні ремінісценції традиційного середньовічного мислення, Оріховський, як і сучасні йому європейські гуманісти, був твердо переконаний в тому, що людській природі властиве активне, діяльне начало. Людина, вважає він, повинна використовувати природжений розум і кмітливість для утвердження власної доброчесності у суспільстві й одночасно сприяти зміцненню засад останнього³⁵. Закономірно, що серед цінностей ренесансного гуманізму Оріховський надавав перевагу особистій доблесті, що проявлялася під час виконання громадянського обов'язку. Кожна індивідуальність для письменника мала самодостатню цінність. Від неї, на його думку, залежало, чи стане вона людиною, гідною вищих моральних надбань суспільства, чи перетвориться на «обридливу й лиху тварину». Зауважимо, що подібних поглядів дотримувався Еразм Роттердамський, який стверджував, що право називатися людиною має лише той, хто внаслідок внутрішньої боротьби досяг якостей людяності, тобто панування морального начала і розуму над афектами й природними пристрастями³⁶.

Проблему людини, яка перебувала у центрі уваги європейської гуманістичної думки XV — XVI ст., Оріховський тісно пов'язував з проблемою свободи. Він дійшов висновку, що свобода, завдяки якій людина власне і може повністю реалізувати свою сутність, не стільки залежить від особистих якостей коронованих осіб, що володарюють підданими, скільки зумовлюється певними обставинами суспільнополітичного буття. Лише у тих країнах, де існує король, правління якого строго визначається нормами права, а сам він «не свого, а своїх підданих пожитку стереже», індивід стає «правдивою людиною». А за умов тиранічної влади всякий член суспільства перетворюється на «людську тіль»³⁷.

Оріховський не сумнівається у тому, що відзначені благородною печаткою свободи «правдиві люди» живуть у Польському королівстві.

Гарантом цього, на його думку, служать суспільний устрій Польщі та станові привілеї шляхти. Поляк-шляхтич носить «благородні шати» (символ рівної з королем вільності). Він має «священний золотий перстень» — шляхетство, завдяки якому у Польщі «найвищий рівний найнижчому», крім того, спільно з королем тримає «ситого вола» — посполите право, яке в однаковій мірі служить як королю, так і підданому. Все це гармонійно зливається у «веселу симфонію»: польський шляхтич «завжди веселий у своєму королівстві, вільно співає і танцює, не маючи для себе жодного не вільного обов'язку»³⁸. Звідси видно, що Оріховському був притаманний оптимістичний погляд на людське життя, сповнене гармонії і щастя. У цьому він явно був далеким від чернечого аскетизму й того, щоб сприймати земне існування людини виключно як кару за «першородний гріх». Через це він підносить людину, яка усвідомила себе вільною і для якої особиста свобода є неозціненним скарбом.

Завдяки «ясній свободі Польського королівства» польський шляхтич, доводив письменник, займає найпочесніше в світі місце серед людей. Його особиста гідність утверджується освяченими традицією становими привілеями і духовними цінностями. До останніх належать і незаплямоване благородне походження, і стародавні корені шляхетства, яке потребує дотримання певних звичаїв, і глибока шана короля, вірність йому. Нарешті, це рівність, «котрею поляк всі інші королівства перевершив». Від християнської ідеї рівності всіх людей перед богом Оріховський прийшов до визнання рівності представників панівного класу перед законом. Не обмежуючись цим, він обгрунтував ідею суспільно-політичної рівності повноправних підданих (шляхти), які були суб'єктом спільних за класовою природою корпоративних прав. Принципи такого «громадянства» передбачали, що «немає у Польщі князів, графів, ні жодних княжат; те одне слово — шляхта — весь народ і коло польського рицарства включає»³⁹.

В плані політичної ідеології обгрунтування Оріховським шляхетських свобод мало на меті спонукати феодалів Великого князівства Литовського до унії з Польським королівством. Автор «Квінкункса» доводив, що внаслідок унії представники панівного класу інкорпорованих земель поміняють неволю на свободу, ганьбу на честь, дурість на мудрість, грубість на витончену натуру. Якщо ж цього не станеться, то навіть найзнатніший і найперший литовський магнат буде, за словами письменника, нерівня найбільш дрібному польському шляхтичу⁴⁰. Прагнучи довести цю тезу, Оріховський посилається на те, що свобода особистості впливає з природного права, тієї вищої моральності, а також доцільності і розумності, котрі визначають сутність людини як вершини божого творіння. Тому природним станом «благородної людської натури», на його думку, виступає свобода. Звідси переконання Оріховського в тому, що «природним правом невільник ненавидить свого пана: а де природна ненависть, там немає віри»⁴¹.

Грунтуючись на такій логічній посилці, Оріховський прийшов

до висновку, що в тих країнах, де розтоптане природне право, тобто переважають тиранічні форми влади (саме до таких країн він відносив Велике князівство Литовське), всі без винятку люди приречені бути невільниками. Звертаючись до «невільних литвинів», він наголошує на перевагах суспільно-політичного устрою Польського королівства, який робить кожного шляхтича вільним і «благословенним». «О невільний литвине! — пише він, — слухай мене, вільного поляка. Тебе пан породив; мене не породив; маєш того пана, якого мусиш мати, я, поляк, маю того короля, якого хотів мати; не маєш ти жодного захисту від зверхності свого князя, а я маю захист від свого короля... у ярмі ти, литвине, природженому, як віл ходиш, або ніби зневолена батою шкапа носиш на спині свого природженого пана; а я, поляк, як орел без пут на своїй природженій, під королем своїм, ширяю свободі»⁴².

Таким чином, у світогляді Оріховського поряд з традиційними середньовічними уявленнями наявний сильний струмінь гуманістичного бачення сутності людини та її призначення. Хоча в останній період творчості письменник обстоював ідею примату духовної влади над світською, він повністю не зрікся ідейного арсеналу ренесансного гуманізму. Зокрема, це проявилось в тенденції до реабілітації «земної» людини в навколишньому світі, підкреслюванні значення розуму як важливого інструменту утвердження доброчесності індивіда, що рельєфно виступає в творах письменника. При цьому слід наголосити на тому, що пошуки ренесансного ідеалу людини Оріховський пов'язував насамперед із шляхетським станом.

¹ *Алексеев М. П.* Явления гуманизма в литературе и публицистике Древней Руси (XVI — XVII вв.). — М., 1958; *Голенищев-Кутузов И. Н.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). — М., 1963; *Наливайко Д.* Україна і європейське Відродження // Вітчизна. — 1972. — № 5. — С. 183 — 199; *Наливайко Д. С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI — XVIII ст. та інші слов'янські літератури. — К., 1984. — С. 161 — 185; *Литвинов В. Д.* Проблема государства в трудах Ст. Ореховского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Ист.-филос. очерк). — К., 1988. — С. 237 — 245; *Микитась В. Л.* Українська література XIV — XVI ст. // Українська література XIV — XVI ст. — К., 1988. — С. 5 — 28; *Стратий Я. М.* Ренессансно-гуманистические представления о сущности человека и смысле его жизни в духовной культуре Украины во второй половине XIV — первой половине XVII в. // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Ист.-филос. очерк). — С. 289 — 300.

² Українська література XIV — XVI ст. — С. 449.

³ *Starnawski J.* Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII). — Wrocław etc., 1984. — S. 30 — 31.

⁴ *Сумцов Н. Ф.* Станіслав Оріховський // Киев. старина. — 1888. — № 11. — С. 230.

⁵ Українська література XIV — XVI ст. — С. 156.

⁶ *Наливайко Д. С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. — С. 168; *Оріховський С.* Лист до Яна Франціска Коммендоні 10 грудня 1564 р. // Українська література XIV — XVI ст. — С. 160 — 161.

⁷ *Оріховський С.* Вказ. праця. — С. 162.

⁸ *Голенищев-Кутузов И.* Славянские литературы: Ст. и исслед. — М., 1973. — С. 133 — 135.

- 9 *Наливайко Д. С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. — С. 169, 172 — 178, 184.
- 10 *Українська література XIV — XVI ст.* — С. 156.
- 11 *Orzechowski St. Qvincunx, to jest: wzór Korony Polskiej.* (Далі — Qvincunx). — *Kraków, 1858.* — S. 73.
- 12 *Литвинов В. Д.* Проблема государства в трудах Ст. Ориховского. — С. 238.
- 13 *Оріховський С.* Вказ. праця. — С. 163.
- 14 *Кареев Н.* Очерки истории реформационного движения и католической реакции в Польше. — М., 1886. — Ч. 2. — С. 96 — 97.
- 15 *Оріховський С.* Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу // *Українська література XIV — XVI ст.* — С. 139.
- 16 *Там же.* — С. 140.
- 17 *Orzechowski St. Policyja Królestwa Polskiego na kształt Arystotelisowych polityk* (Далі — *Policyja Królestwa Polskiego*). — *Przemyśl, 1984.* — S. 57, 61.
- 18 *Смирин М. М.* Эразм Роттердамский и реформационное движение в Германии: Очерки из истории гуманист. и реформац. мысли. — М., 1978. — С. 39.
- 19 *Orzechowski St. Policyja Królestwa Polskiego. ...* — S. 54, 57, 60
- 20 *Ibid.* — S. 60.
- 21 *Ibid.* — S. 62, 65.
- 22 *Ibid.* — S. 69 — 71.
- 23 *Андреев М. Л., Хлодовский Р. И.* Итальянская литература зрелого и позднего Возрождения. — М., 1988. — С. 94 — 95.
- 24 *Українська література XIV — XVI ст.* — С. 126.
- 25 *Там же.*
- 26 *Orzechowski St. Dyalog albo rozmowa około exekucyi Polskiej Korony.* — *Krakow, 1562.* — S. 80.
- 27 *Ibid.* — S. 84.
- 28 *Ibidem.*
- 29 *Ibid.* — S. 80 — 81.
- 30 *Orzechowski St. Qvincunx.* — S. 79.
- 31 *Ibid.* — S. 77.
- 32 *Ibid.* — S. 77 — 78.
- 33 *Ibid.* — S. 104.
- 34 *Ibid.* — S. 106.
- 35 *Orzechowski St. Policyja Królestwa Polskiego.* — S. 37.
- 36 *Смирин М. М.* Указ. соч. — С. 62.
- 37 *Orzechowski St. Qvincunx.* — S. 66.
- 38 *Ibid.* — S. 70.
- 39 *Ibid.* — S. 72 — 73.
- 40 *Ibid.* — S. 73.
- 41 *Ibid.* — S. 71.
- 42 *Ibid.* — S. 74.

Одержано 29.09.89 р.

Освещаются взгляды украинского латиноязычного писателя XVI в. Станислава Ориховского на человека и его предназначение в мире. Определяются характерные для творчества писателя нравственно-этические основы ренессансного идеала человека, а также его взаимосвязь с идеологией господствующего класса.